ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Μνήμων

Τόμ. 9 (1984)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΑΛΕΞ. ΚΙΤΡΟΕΦ: Ἡ ἑλληνική παροικία στὴν Αἴγυπτο καὶ ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος ● H. FLEISCHER — ΑΡ. ΣΤΕΡΓΕΛΛΗΣ (ἐπιμ.): Ἡμερολόγιο Φαίδωνα Μαηδώνη (24.6-10.9. 1944) ● LARS BÆRENTZEN: Ἡ λαϊκὴ ὑποστήριξη τοῦ ΕΑΜ στὸ τέλος τῆς Κατοχῆς ● Γ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ: Πολιτικὲς προοπτικὲς καὶ δυνατότητες μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ● Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Ἑταιρεία Ἑλληνικῆς Ἀτμοπλοΐας (1857-1869). Ὑποθέσεις ἔρευνας καὶ προβληματική ● Γ. ΜΠΑΦΟΥΝΗΣ: Γάμοι στὴν Ἑρμούπολη (1845 - 1853). Δημογραφικὰ φαινόμενα μιᾶς μοντέρνας πόλης τοῦ ἑλληνικοῦ 19ου αἰώνα ● Μ. ΧΡ. ΧΑΤΖΗΙΩΑΝΝΟΥ: «Ὁ θάνατος τοῦ Δημοσθένους» τοῦ Ν. Σ. Πίκκολου καὶ ὁ Γρηγόριος Παλαιολόγος ● Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Ὁ πεζὸς λόγος. Δύο μαρτυρίες γιὰ τὸ 1945

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1978

ΑΘΗΝΑ 1984

Η ΛΑΪΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΟΥ ΕΑΜ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

LARS BAERENTZEN

doi: 10.12681/mnimon.266

Βιβλιογραφική αναφορά:

BAERENTZEN, L. (1984). Η ΛΑΪΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΟΥ ΕΑΜ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ. *Μνήμων*, *9*, 157–173. https://doi.org/10.12681/mnimon.266

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 07/09/2026 22:01:13

LARS BÆRENTZEN

Η ΛΑΪΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΟΥ ΕΑΜ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

Ὅταν τέλειωσε ἡ κατοχὴ τῆς Ἑλλάδας, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1944, τὸ Ἐθνικὸ Ἀπελευθερωτικὸ Μέτωπο—ΕΑΜ—ἦταν χωρὶς ἀμφιβολία ἡ κυριότερη ὀργανωμένη πολιτικὴ δύναμη στὴν Ἑλλάδα. Παρόλα αὐτὰ ἡ ὀργάνωση καὶ ἡ λειτουργία τοῦ ΕΑΜ δὲν ἔχουν μελετηθεῖ ἀρκετά.[1]

Σκοπεύω ἐδῶ νὰ μελετήσω μόνον ἕνα πρόβλημα στὴν ἱστορία τοῦ ΕΑΜ, δηλαδή: πόση ἦταν ἡ λαϊκὴ ὑποστήριξη τοῦ ΕΑΜ στοὺς μῆνες ἀμέσως πρὶν καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση.

Οἱ ὀπαδοὶ καὶ οἱ ἡγέτες τοῦ ΕΑΜ ἀξίωσαν, σὰν δικαίωμά τους, νὰ ἔχουν σημαντικὴ πολιτικὴ ἐξουσία στὴν μεταπολεμικὴ Ἑλλάδα. Ἡ ἀξίωσή τους στηρίχθηκε στὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι τὸ ΕΑΜ, τὸν καιρὸ τῆς ἀπελευθέρωσης, εἶχε στὸ πλευρό του τὴν τεράστια πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ΕΑΜ ἰσχυρίζονταν, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ὅτι ἡ δῆθεν μεγάλη ὑποστήριξη δὲν ἦταν παρὰ μία ἐντύπωση δημιουργημένη μὲ τρομοκρατία καὶ ἔξυπνη προπαγάνδα.

Ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν φύση του ἕνα τέτοιο πρόβλημα δὲν ἐπιτρέπει μιὰ συγκεκριμένη, θετικὴ ἀπάντηση. Πῶς θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ μετρήσει κανεὶς τὴν «κοινὴ γνώμη» σὲ συνθῆκες κατοχῆς, ὅταν ἕνας ἄνθρωπος ποὺ ἐξέφραζε ἀπρόσεκτα τὶς πολιτικές του ἀπόψεις εὔκολα θὰ πήγαινε σὲ φυλακὴ ἢ ἐκτέλεση.

Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ σκοπὸς τῆς παρούσας μελέτης εἶναι περιορισμένος: νὰ ἐκθέσει μερικὰ στοιχεῖα (ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀρκετὰ εἶναι γνωστὰ) καὶ νὰ συζητήσει τὴ σημασία τους. Κατὰ τὴν γνώμη μου, τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν θὰ μᾶς δείξουν ἐὰν τὸ ΕΑΜ εἶχε ἢ ὄχι τὴν πλειοψηφία στὸν ἑλληνικὸ λαό, ἀλλὰ μποροῦν νὰ φωτίσουν τὴν ὀργάνωση τοῦ ΕΑΜ καὶ τὴν πολιτικὴ κατάσταση τῆς Ἑλλάδας τοῦ 1944.

---

* Ἐπιθυμῶ νὰ εὐχαριστήσω ὅσους μὲ βοήθησαν στὴν ἐργασία αὐτή: τὸν Λευτέρη Ἀποστόλου, ποὺ πρόσφατα χάσαμε, καὶ τοὺς Μανώλη Γλέζο, Κώστα Δεσποτόπουλο καὶ Γιάννη Σχινᾶ. Φυσικά, ὅσα ἐδῶ γράφονται ἐκφράζουν μόνον τὶς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέα.

1. Μιὰ σημαντικὴ ἐξαίρεση εἶναι: L.S. Stavrianos, "The Greek National Liberation Front (EAM): A Study in Resistance organization and administration", *Journal of Modern History*, XXIV (1952) 42 - 55.

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

Ὑπάρχουν τρία εἴδη πληροφοριῶν ποὺ εἶναι σημαντικὰ γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ πόσοι Ἕλληνες ὑποστήριζαν τὸ ΕΑΜ τὸ 1944 :

α. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν ποὺ ὀργάνωσε τὸ ΕΑΜ τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1944 γιὰ τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο ποὺ συνῆλθε στὶς Κορυσχάδες.

β. Ἡ ἐπίσημη «ἀπογραφὴ» τῶν «ὀργανωμένων μελῶν» τοῦ ΕΑΜ ποὺ ἔγινε μὲ ἀναφορὲς ἀπὸ τὶς ἐαμικὲς περιοχὲς στὴν Πανελλαδικὴ Σύσκεψη στὶς 1 καὶ 2 Σεπτέμβρη 1944.

γ. Οἱ ἀναφορὲς τῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων παρατηρητῶν (ἐδῶ συμπεριλαμβάνονται οἱ ἀναφορὲς τῶν συμμάχων ἀξιωματικῶν ποὺ δουλειά τους ἦταν νὰ μεταδίδουν πληροφορίες ἀπὸ τὴν κατεχόμενη Ἑλλάδα).

Ἀπὸ ἱστοριογραφικὴ ἄποψη ἡ πιὸ εὔκολη πηγὴ εἶναι οἱ ἀναφορὲς τῶν ξένων ποὺ τώρα βρίσκονται στὰ στρατιωτικὰ καὶ διπλωματικὰ ἀρχεῖα τῆς Ἀγγλίας, τῶν ΗΠΑ καὶ τῆς Γερμανίας. Τὰ περισσότερα, ἐὰν ὄχι ὅλα, ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου εἶναι τώρα προσιτὰ στοὺς ἱστορικούς.

Τὰ ἑλληνικὰ ἔγγραφα ἀποτελοῦν ἕνα πιὸ σοβαρὸ πρόβλημα. Οὔτε τὰ κρατικὰ οὔτε τὰ ἐαμικὰ εἶναι προσιτά. Ἐπιπλέον, ἡ μεταπολεμικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδας δὲν ἔχει δημιουργήσει εὐνοϊκὲς συνθῆκες γιὰ μιὰ ἱστορικὴ ἔρευνα τοῦ ΕΑΜ. Στὸν ἐμφύλιο πόλεμο καὶ γι' πολλὰ χρόνια ὕστερα τὸ ἑλληνικὸ κράτος ταύτιζε σχεδὸν τὸ ΕΑΜ μὲ τὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα. Ὅποιος ἦταν γνωστὸς ἐαμίτης καταδιωκόταν, καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο φαίνεται ὅτι πολὺ ἱστορικὸ ὑλικὸ ἔχει κρυφτεῖ καὶ παραμένει μυστικὸ ἐνῶ ἀκόμα περισσότερο ἔχει καταστραφεῖ.[2]

Μελετώντας τὴν ἱστορία τοῦ ΕΑΜ ἀπὸ μία ἀπόσταση 40 χρόνων ὁ ἱστορικὸς προσπαθεῖ νὰ βρεῖ μιά πραγματικότητα κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια. Σήμερα δὲν ἔχουμε ἀνάγκη νὰ ἀποφασίσουμε ὑπὲρ ἢ κατὰ τοῦ ΕΑΜ — καὶ ἔτσι ἡ παρούσα μελέτη, παραδείγματος χάρη, δὲν ἀπασχολεῖται μὲ τὸ ζήτημα ἐὰν ἔπρεπε, ἢ ὄχι, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς νὰ ὑποστηρίξει τὸ ΕΑΜ : μελετᾶ πόσοι Ἕλληνες πραγματικὰ ὑποστήριξαν τὸ ΕΑΜ.

Ὅμως, μὲ ἕνα θέμα σὰν τὸ ΕΑΜ ἡ προσπάθεια τοῦ ἱστορικοῦ νὰ γράψει ἀμερόληπτη ἱστορία ἐγκυμονεῖ ὁρισμένους κινδύνους : Χρησιμο-

2. Στὸ βιβλίο του, *Ἀντίσταση καί ἀντιστασιακὸς τύπος στὴ Μεσσηνία*, Ἀθ. 1981, σ. 14, ὁ Γιάννης Σχινᾶς περιγράφει τὶς δύσκολες συνθῆκες καὶ δίνει ἕνα συγκεκριμένο παράδειγμα καταστροφῆς σημαντικοῦ ὑλικοῦ : *Στὴ βιβλιοθήκη τῆς «Λαϊκῆς Σχολῆς» στὴν Καλαμάτα διετηρεῖτο πλήρης σειρὰ τῶν ἐφημερίδων «Ἐλεύθερη Μεσσηνία» καὶ «Λαϊκὴ Νίκη». [...] Τὸ 1967 μία ἐπιτροπὴ ἀπὸ ἕναν ὑπάλληλο τῆς Νομαρχίας Μεσσηνίας, ἕναν ἀξιωματικὸ τοῦ στρατοῦ καὶ ἕναν τῆς Χωροφυλακῆς πῆγε καὶ κατάγραψε τὸ ἐπιλήψιμο κατὰ τὴ γνώμη της ὑλικὸ τῆς βιβλιοθήκης. Μετὰ ἕνα μῆνα ἐπανῆλθε καὶ τὸ κατάσχεσε. Ἀνάμεσά του καὶ τὶς ἐφημερίδες. Ὅταν μετὰ τὸ 1974 ζητήθηκε ἡ ἐπιστροφή τους ἀπάντησαν ὅτι τὸ προηγούμενο καθεστὼς αὐτὰ κατέστρεψε διὰ πυρᾶς».*

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

ποιώντας ἀντιλήψεις μεταγενέστερες, καὶ μὲ τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἔχει πληροφορίες ποὺ δὲν τὶς εἶχε κανένας (ἔξω ἀπὸ ἕνα πολὺ στενὸ κύκλο) τὸ 1944, ὁ ἱστορικὸς εὔκολα θὰ γράψει γιὰ προβλήματα ποὺ τότε δὲν φαίνονταν σπουδαῖα, οὔτε ἴσως οὐσιώδη. Ἀκόμα χειρότερα: Μιὰ τέτοια ἱστορία μπορεῖ νὰ ξεχάσει ἢ νὰ ὑποτιμήσει ἄλλους παράγοντες πού —παρόλο ποὺ σήμερα εἶναι δυσκολονόητοι— πραγματικὰ δέσποζαν στὶς πράξεις καὶ στὶς σκέψεις πολὺ περισσότερο ἀπὸ γεγονότα ποὺ τότε ἤτανε σχεδὸν ἄγνωστα.

Οἱ τελευταῖοι μῆνες τῆς Κατοχῆς ἦταν μιὰ ἐποχὴ πολέμου, ἐμφύλιου πολέμου, πείνας, βιοπάλης καὶ μίσους. Ἐπίσης, ἦταν περίοδος ποὺ εἶχε ὁ κόσμος ἐλπίδες γιὰ ἕνα καλύτερο μέλλον. Πιστεύω ὅτι γιὰ πάρα πολλοὺς Ἕλληνες —ἀγνοῶ πόσους— τὸ ΕΑΜ ἔδωσε κάποια ἐλπίδα γιὰ τὸ μέλλον. Γιὰ τέτοιους ἀνθρώπους τὰ λόγια ποὺ εἶπε ὁ Γιώργης Σιάντος, ὁ γραμματέας τοῦ ΚΚΕ, θὰ φαίνονταν νὰ εἶναι, κυριολεκτικά, ἡ ἀλήθεια: Ὁ Σιάντος εἶπε, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς τρίτης ἐπετείου τοῦ ΕΑΜ τὸ Σεπτέμβρη 1944, ὅτι «τὸ ΕΑΜ ἔσωσε τὴν ψυχὴ τοῦ Ἔθνους καὶ τοῦ ἔδωσε πίστη στὶς δυνάμεις του. [...] Τὸ μεγαλεῖο τοῦ τρίχρονου παλλαϊκοῦ πολέμου δὲν εἶναι κατώτερο ἀπ' τὴν ἐποποιΐα τοῦ 1821».[3]

Τὸ ΕΑΜ ἦταν φυσικὸ νὰ διεκδικήσει τὴ μεγάλη πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ ἐαμικὴ ἡγεσία φυσικὰ δὲν ἀπασχολήθηκε μὲ τὴν ἀκριβὴ σημασία τῆς ἔκφρασης «μέλος». Ἀπὸ πολιτικὴ ἄποψη αὐτὸ θὰ ἦταν ἀδιάφορο. Δὲν εἶναι ὅμως λογικὸ νὰ ἐπαναλαμβάνουν οἱ ἱστορικοὶ τὸν ἰσχυρισμὸ ἢ τοὺς ἀριθμοὺς χωρὶς νὰ ἐξετάζουν τί σημαίνει πλειοψηφία σὲ συνθῆκες κατοχῆς καὶ ἐὰν εἶναι δυνατὸν νὰ ξέρει κανεὶς σὲ ποιὰ παράταξη ἀνήκει.

Οἱ ἐκλογὲς γιὰ τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο

Τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1944 τὸ ΕΑΜ ὀργάνωσε ἐκλογὲς σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα μὲ σκοπὸ νὰ ἐκλεχθοῦν οἱ ἀντιπρόσωποι γιὰ ἕνα Ἐθνικὸ Συμβούλιο. Ἦταν ἡ πρώτη εὐκαιρία ποὺ εἶχε ὁ ἑλληνικὸς λαὸς νὰ ἐκφράσει, μέσα στὴν κατοχή, τὶς πολιτικές του ἀπόψεις μὲ ψήφους, δηλαδὴ μὲ τρόπο καταμετρητό.

Ἡ προϊστορία τῶν ἐκλογῶν ἔχει ὡς ἑξῆς: Ὅταν τελείωσε ὁ ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ τοῦ ΕΛΑΣ καὶ τοῦ ΕΔΕΣ, ἀρχὲς τοῦ 1944, ἦταν ἀδύνατο σ' αὐτοὺς νὰ φτάσουν σὲ μιὰ ἕνωση, στρατιωτικὴ ἢ πολιτική, τῶν δυνάμεων τῆς ἀντίστασης. Ἡ λεγόμενη «Συμφωνία τῆς Πλάκας» (ποὺ ὑπογράφτηκε στὶς 29 Φεβρουαρίου 1944) δὲν ἦταν παρὰ μιὰ ἀνακωχή, ποὺ δὲν ἔλυσε τὶς πολιτικὲς διενέξεις. Δέκα μέρες μετὰ ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴ τῆς συμφωνίας, τὸ ΕΑΜ ἀνάγγειλε μονομερῶς τὴν ἵδρυση τῆς ΠΕΕΑ (Πολιτικὴ Ἐπιτροπὴ

3. Προκήρυξη γιὰ τὴν 3η ἐπέτειο τοῦ ΕΑΜ. Ἐλεύθερη Ἑλλάδα, 27 Σεπτ. 1944, στὸ: *ΚΚΕ, Ἐπίσημα Κείμενα*, τ. 5, σ. 260.

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

Ἐθνικῆς Ἀπελευθέρωσης). Ἡ ΠΕΕΑ ἔμοιαζε πολὺ μὲ μιὰ κυβέρνηση τῆς Ἐλεύθερης Ἑλλάδας, καὶ ἔτσι ἦταν μιά φανερὴ ἀπειλὴ γιὰ τὴν ἐξόριστη Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση στὸ Κάϊρο.

Στὴν ἱδρυτική της πράξη, μὲ ἡμερομηνία 10 Μαρτίου 1944, ἡ ΠΕΕΑ ἀνακοίνωσε ὅτι θὰ συγκαλέσει Ἐθνικὸ Συμβούλιο :

Ἡ Ἐπιτροπή, πιστεύοντας πὼς ἡ δύναμή της πηγάζει ἀπὸ τὸ λαὸ καὶ ἀπὸ τὸ λαὸ ἀντλοῦνται ὅλες οἱ ἐξουσίες, θὰ συγκαλέσει στὸ πιὸ σύντομο χρονικὸ διάστημα Ἐθνικὸ συμβούλιο, ποὺ θὰ ἀποτελεστεῖ ἀπὸ ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ ἐκλεγόμενους ἐλεύθερα. Ὅλες οἱ ἐνέργειες τῆς Ἐπιτροπῆς, καθὼς καὶ ἡ ἴδια ἡ σύστασή της, θὰ τεθοῦν κάτω ἀπὸ τὴν κρίση τοῦ Ἐθνικοῦ συμβουλίου ποὺ θἄνε καὶ μόνο ἁρμόδιο ν' ἀποφασίσει γιὰ τὴν σύνθεση καὶ γιὰ τὸν πάρα πέρα τρόπο τῆς λειτουργίας καὶ τῆς δράσης της[4].

Ἡ ἡγεσία τῆς ΠΕΕΑ φυσικὰ ἀναγνώριζε τὶς δυσκολίες ποὺ θὰ παρουσίαζε ἡ διενέργεια τῶν ἐκλογῶν «ὄχι τόσο στὶς ἐλεύθερες περιοχές, ὅσο στὰ τμήματα τῆς χώρας ποὺ βρίσκονται ἀκόμη κάτω ἀπὸ ξενικὴ κατοχή», ὅπως ἔγραψε ὁ Γιώργης Σιάντος ποὺ ἦταν γραμματέας τῶν ἐσωτερικῶν τῆς ΠΕΕΑ.[5] Ἀνάθεσαν στὸν Κώστα Δεσποτόπουλο, τὸ νομικὸ σύμβουλο τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου τοῦ ΕΛΑΣ, νὰ συντάξει ἕνα σχέδιο ἀποφάσεως γιὰ τὶς ἐκλογές, σύμφωνο μὲ τὶς πραγματικὲς συνθῆκες στὴν κατεχόμενη Ἑλλάδα.[6]

Οὐσιαστικά, ἡ Ἑλλάδα τὸ 1944 ἦταν σὰν δύο χῶρες, καὶ τὸ σχέδιο ποὺ δημοσιεύθηκε σὰν «Πράξη 6» τῆς ΠΕΕΑ, μὲ ἡμερομηνία 13 Μαρτίου, ἀναγνώρισε αὐτὴ τὴν κατάσταση, καθορίζοντας δύο διαφορετικὲς μεθόδους:

Στὶς ἐλεύθερες περιοχὲς ἐκλέγονται μὲ μυστική, καθολικὴ καὶ μὲ ψηφοδέλτιο ψηφοφορία ἀντιπρόσωποι-ἐκλέκτορες ἀπὸ κάθε δῆμο ἢ κοινότητα ποὺ συνέρχονται σὲ ἐπαρχιακὴ συνέλευση.

Οἱ ἀντιπρόσωποι-ἐκλέκτορες τῆς κάθε ἐπαρχίας ἔπρεπε, μετά, νὰ ἐκλέξουν ἕναν ἀντιπρόσωπο, ἀπὸ τοὺς ἴδιους, γιὰ τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο. Ἀντιθέτως, στὶς κατεχόμενες περιοχές, *ἡ ἐκλογὴ γίνεται ἀνάλογα μὲ τὶς δυνατότητες ποὺ ὑπάρχουν σὲ κάθε τόπο.* Δηλαδή, ἐὰν ἡ μυστικὴ ἐκλογὴ μὲ

4. ΠΕΕΑ, *Ἐπίσημα Κείμενα*, (ἀνατύπωση : Ἀθήνα «Μνήμη»), σ.6.

5. ΠΕΕΑ, *Ἐπίσημα Κείμενα*, σ. 9.

6. Σὲ συζήτηση μὲ τὸν συγγραφέα στὶς 26/2/1981 ὁ κ. Δεσποτόπουλος εἶπε τὰ ἑξῆς : *Ὅταν, στὸ βουνὸ ἀπάνω, μοῦ εἶπαν ὡς νομικὸς νὰ διατυπώσω ἕνα σχέδιον ἀποφάσεως γιὰ τὴν διενέργεια τῶν ἐκλογῶν, τοὺς λέγω : «Μά, μὲ κοροϊδεύετε — πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ κάνουμε ἐκλογὲς ὑπὸ κατοχήν ;» Ὁπότε μοῦ ἀπαντάει ὁ Μιλτιάδης Πορφυρογένης: «Ἐσὺ νομίζεις ὅτι σὲ φωνάξαμε νὰ κάνεις ἕνα σύνταγμα, ἕνα ἐκλογικὸ νόμο σὰν αὐτὸν ποὺ εἶναι συνηθισμένος· ὄχι, θὰ κάνουμε ἐκλογὲς ἐπαναστατικές, σὰν εἴμαστε ὑπὸ κατοχήν, καὶ θὰ τὶς κάνουμε μὲ ἕνα ἰδιαίτερο τρόπο. Δὲν θὰ φωνάξουμε τοὺς ἐκλογεῖς νὰ ἔλθουν στὶς κάλπες, θὰ πᾶμε ἐμεῖς στὸ γραφεῖο τους, καὶ θὰ τοὺς ποῦμε: αὐτοὶ εἶναι οἱ ὑποψήφιοι τῶν Ἀθηνῶν γιὰ νὰ κάνουμε ἕνα Ἐθνικὸ συμβούλιο. Τοὺς θέλετε; Σᾶς ἀρέσουν; ὑπογράφετε...».*

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

ψηφοδέλτιο δὲν ἦταν δυνατή, *τότε ἡ ἐκλογὴ γίνεται ἀπὸ συσκέψεις κατοίκων ἢ ἀντιπροσώπους τους.*

Ἀνάμεσα στὶς ἀναφορὲς ποὺ ἔστειλε ὁ Ἀμερικανὸς ἀξιωματικὸς Κώστας Κουβαρᾶς[7] στὸ Κάϊρο ἀπὸ τὴν ἐαμοκρατούμενη Ἑλλάδα ὑπάρχει μιὰ λεπτομερὴς ἔκθεση γιὰ τὸν τρόπο διεξαγωγῆς καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία θεωρῶ σκόπιμο νὰ παραθέσω ἐδῶ ἕνα ἀπόσπασμα σὲ μετάφραση ἀπὸ τὰ ἀγγλικά[8].

1 Ἰουνίου 1944

ΕΚΛΟΓΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΟΥ ΕΑΜ

Τὴν πρώτη μέρα ποὺ ἔφτασε ἡ ἀποστολὴ «Περικλῆς» στὴν Εὔβοια (30 Ἀπριλίου) ἔγιναν ἐκλογὲς στὴν Ἑλλάδα μὲ σκοπὸ νὰ ἐκλεχθεῖ ἕνα «Ἐθνικὸ Συμβούλιο» ποὺ θὰ ἔδινε λαϊκὴ ὑποστήριξη στὴν ΠΕΕΑ (Πολιτικὴ Ἐπιτροπὴ Ἐθνικῆς Ἀπελευθέρωσης) ποὺ μόλις εἶχε σχηματισθεῖ.

Τὴν ἡμέρα αὐτὴ ψηφίστηκαν ἐκλέκτορες ἀπὸ τὶς διάφορες κοινότητες (ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν κατοίκων κάθε κοινότητας). Οἱ ἐκλέκτορες αὐτοὶ συνῆλθαν ἀργότερα καὶ ἐξέλεξαν τὸν «Ἐθνοσύμβουλο» τῆς κάθε ἐπαρχίας.

Ἡ ψηφοφορία ἦταν μυστική. Ἄντρες καὶ γυναῖκες πάνω ἀπὸ 18 χρονῶν εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ψηφίσουν. Γιὰ νὰ ἔχει κανεὶς — ἄντρας ἢ γυναίκα — τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλεχθεῖ ἐκλέκτορας, ἔπρεπε νὰ εἶναι 21 χρονῶν ἢ παραπάνω.

Οἱ στρατιῶτες ψήφισαν τοὺς δικούς τους ἐκλέκτορες χωριστά, ἀλλὰ οἱ ἐκλέκτορές τους ψήφισαν μαζὶ μὲ τοὺς πολιτικοὺς τὸν «Ἐθνοσύμβουλο» τῆς ἐπαρχίας ποὺ ἀνῆκαν.

Ὁ γράφων ἦταν αὐτόπτης μάρτυρας τῶν ἐκλογῶν στὴν Εὔβοια καὶ μάζεψε πολλὲς σχετικὲς πληροφορίες σὲ 17 μέρες ταξίδι στὴν ἑλληνικὴ ὕπαιθρο. Οἱ περισσότερες πληροφορίες, ὅμως, προέρχονται ἀπὸ τὴν Εὔβοια, ὅπου ἡ ἀποστολὴ «Περικλῆς» παρέμεινε τὴν ἑβδομάδα ἀμέσως μετὰ τὶς ἐκλογές.

Ὅ,τι εἶδα καὶ ἄκουσα μὲ ἔπεισε πὼς οἱ ἐκλογὲς ἦταν μυστικὲς καὶ πὼς κανένας δὲν προσπάθησε νὰ καταναγκάσει κανένα νὰ ψηφίσει ἕναν ὁρισμένο ὑποψήφιο. Ὁ λαὸς (ἄντρες καὶ γυναῖκες) ἦλθε στὴν ἐκλογικὴ ἐπιτροπή, ποὺ ἔλεγχε τὰ ὀνόματά τους καὶ τοὺς ἔδινε ἕνα κομμάτι ἄσπρο χαρτὶ στὸ ὁποῖο ἔπρεπε νὰ γράψουν τὸ ὄνομα ἑνὸς ὑποψήφιου ἢ περισσότερων (ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐκλεκτόρων ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐκλέξει ἡ ἐπαρχία). Κανένας, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ψηφοφόρο, δὲν ἤξερε τὸ ὄνομα ποὺ ἔγραψε στὸ χαρτί. Ἐὰν ἦταν

---

7. Ὁ Κώστας Κουβαρᾶς δημοσίευσε τὸ 1976 μία ἐπιλογὴ ἀπὸ τὶς ἀναφορές του, στὰ ἑλληνικά: *ΟΣΣ μὲ τὴν Κεντρικὴ τοῦ ΕΑΜ*, ἐκδ. «Ἐξάντας». Ἡ πλήρης συλλογὴ βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο τῆς CIA.

8. Ἑλληνικὴ μετάφραση ὅλου τοῦ κειμένου βλ. στὴν «Ἐπιστημονικὴ Σκέψη», 3ʻ Σεπτ./Ὀκτ. 1981, σ. 80 - 82.

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

ἀγράμματος ὁ ψηφοφόρος, μποροῦσε νὰ ρωτήσει ὅποιον ἤθελε νὰ γράψει στὸ χαρτὶ τὸ ὄνομα ποὺ θὰ ψήφιζε. Ρώτησα πάρα πολλοὺς ἀνθρώπους γιὰ νὰ διαπιστώσω ἐὰν ἔγινε καταναγκασμὸς στὴν ψηφοφορία, καὶ εἶμαι ἐντελῶς ἱκανοποιημένος πὼς δὲν ὑπῆρχε.

Στὴν Ἀθήνα οἱ ἐκλογὲς ἔγιναν μὲ ἄλλο τρόπο. Ἡ πιὸ λεπτομερὴς περιγραφὴ ἔχει γίνει ἀπὸ τὸν Βασίλη Μπαρτζιώτα[9]:

Πρῶτα, οἱ ἐαμικὲς ὀργανώσεις διάλεξαν 20 ὑποψηφίους ποὺ τὰ ὀνόματά τους τυπώθηκαν σὲ ψηφοδέλτιο. Τὰ κριτήρια γιὰ τὴν ἐκλογὴ τῶν ὑποψηφίων δὲν εἶναι γνωστά. Τότε, ὅπως γράφει ὁ Μπαρτζιώτας, σχηματίστηκαν μερικὲς ἑκατοντάδες ἐκλογικὲς ἐπιτροπὲς ποὺ *μὲ τὰ ψηφοδέλτια στὰ χέρια τους καὶ μὲ τὴν προστασία τοῦ ΕΛΑΣ τῆς Ἀθήνας, γύριζαν ἀπὸ σπίτι σὲ σπίτι, ἐξηγοῦσαν μὲ λίγα λόγια τὸ σκοπὸ τῶν ἐκλογῶν, ἄφηναν τόσα ψηφοδέλτια, ὅσος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐνήλικων (πάνω ἀπὸ 18 χρόνων) ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ ἔλεγαν ὅτι θὰ γυρίσουν, ὕστερα ἀπὸ τρεῖς μέρες ἢ τὸ πολὺ ὕστερα ἀπὸ μιὰ βδομάδα, γιὰ νὰ πάρουν τὰ ψηφοδέλτια.*

Ἔπειτα, εἰδικὸς σύντροφος τῆς ἐπιτροπῆς ἔδινε ἐξηγήσεις γιὰ τὸν τρόπο ποὺ θὰ **διεξαχθεῖ** *ἡ ψηφοφορία. Ὅτι τοὺς δίνεται μιὰ βδομάδα προθεσμία, γιὰ νὰ σκεφθοῦν. Ὅτι, ἂν συμφωνοῦν, μποροῦν νὰ ἐπιστρέψουν τὸ ψηφοδέλτιο μὲ τὸν αὔξοντα ἀριθμὸ ποὺ ἔχει, ἂν δὲν συμφωνοῦν ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ σχίσουν τὸ ψηφοδέλτιο. Ἂν δὲν συμφωνοῦν μόνο μὲ μερικὰ ὀνόματα, μποροῦν νὰ τὰ σβήσουν καὶ νὰ προσθέσουν ἄλλα.*

Δηλαδή, οἱ ψηφοφόροι στὴν Ἀθήνα μποροῦσαν:

α) νὰ ψηφίσουν ΝΑΙ σὲ ὅλα τὰ ὀνόματα,
β) νὰ ψηφίσουν ΝΑΙ μόνον σὲ ὁρισμένα ὀνόματα καὶ νὰ προσθέσουν ἄλλα, ἢ
γ) νὰ ψηφίσουν ΟΧΙ, σχίζοντας τὸ ψηφοδέλτιο.

Ἐκλέχθηκαν 206 ἢ 207 ἐθνοσύμβουλοι. Ἀπ' αὐτοὺς οἱ 22 ἦταν μέλη τῆς Βουλῆς τοῦ 1936.

Παρόλο ποὺ εἶναι λίγα, πιστεύω πὼς τὰ στοιχεῖα ποὺ παρουσίασα ἐδῶ ἐπιτρέπουν μερικὰ συμπεράσματα: Ὁ Κουβαρᾶς ὑπογράμμισε στὴν ἔκθεσή του —καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ μὴ τὸ πιστέψουμε— ὅτι σὲ καμμία περίπτωση δὲν διαπίστωσε τὴν χρησιμοποίηση βίας ἢ καταναγκασμοῦ στὴν διεξαγωγὴ τῶν ἐκλογῶν. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτή, φαίνεται ὅτι ἦταν πράγματι ἐλεύθερες οἱ ἐκλογές. Εἶναι ὅμως σημαντικό, ὅτι σὲ πολλὰ μέρη παρουσιάστηκαν μόνον οἱ ὑποψήφιοι ποὺ εἶχε διαλέξει τὸ ΕΑΜ.

Δὲν ξέρουμε πόσοι ἄνθρωποι ψήφισαν: Ὁ ἀριθμὸς «1.800.000» ἀναφέρεται συχνὰ (π.χ. στὸ βιβλίο τοῦ Χατζῆ)[10], ἀλλὰ εἶναι ὁ πιὸ ψηλὸς ὑπολογισμὸς τῆς ἐποχῆς. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐθνοσυνέλευση ὁ Καραγιώργης

9. *Ἐθνικὴ Ἀντίσταση καὶ Δεκέμβρης*, Ἀθήνα 1979, σ. 229 - 231.
10. *Ἡ νικηφόρα Ἐπανάσταση ποὺ χάθηκε*, τ. ΙΙ, Ἀθήνα 1979, σ. 349.

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

ἔγραψε στὴν *Κομμουνιστική Ἐπιθεώρηση* ὅτι *πάνω ἀπὸ ἑνάμισυ ἑκατομμύριο ἄντρες καὶ γυναῖκες πῆραν μέρος στὴν ἐκλογή*[11]. Πιὸ λεπτομερεῖς πληροφορίες βρίσκονται στὸ λόγο ποὺ ἔβγαλε ὁ Σιάντος, ὡς Γραμματέας τῶν Ἐσωτερικῶν, τὴν ἕβδομη μέρα τῆς ἐθνοσυνέλευσης[12]:

Μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε συγκεντρώσει, οἱ μετρημένοι ψῆφοι εἶναι 1.025.000. Λείπουν τὰ 4/5 ἀπ' τὰ ἐκλογικὰ στοιχεῖα τῆς Πελοποννήσου, τὰ περισσότερα στοιχεῖα τῆς Μακεδονίας, ἀρκετὰ στοιχεῖα ἀπ' τὴ Θεσσαλία, τὴν Ἀττικοβοιωτία καὶ τὴν Ἤπειρο. Κατὰ τὶς βεβαιώσεις τῶν ἐθνοσυμβούλων τὸ λιγώτερο ψήφισαν 1.500.000 ὡς 1.800.000, χωρὶς νὰ λογαριάζουμε τὴν Κρήτη καὶ τὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία καὶ Θράκη. Πάρτε ὑπ' ὄψη σας ὅτι στὶς κοινοβουλευτικὲς ἐκλογὲς τοῦ 1936 καὶ προηγούμενα ψήφιζαν γύρω ἀπὸ τὸ ἑκατομμύριο. Οἱ ἐκλογές μας εἶναι μαχητικὸ δημοψήφισμα ἐθνικῆς ἑνότητας, ἕνας συναγερμὸς ἀγώνα, γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση καὶ τὴ λαοκρατία.

Ὁ Σιάντος ἐπίσης ἀνέφερε δύο παραδείγματα μὲ συγκεκριμένους ἀριθμοὺς ψήφων: ἀπὸ τὴ πόλη Σιάτιστα στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα καὶ ἀπὸ τὰ Φάρσαλα στὴν κατεχόμενη περιοχή.

Ἴσως ψήφισαν 1.800.000 Ἕλληνες. Δὲν τὸ ξέρουμε. Αὐτὸ ποὺ ἔχει σημασία εἶναι ὅτι οἱ ἐκλογὲς ἦταν «ἐαμικὲς» ἐκλογές. Δὲν ἦταν —καὶ φυσικὰ δὲν μποροῦσαν νὰ εἶναι— ἐκλογὲς ὑπὲρ ἢ κατὰ τοῦ ΕΑΜ. Στὶς συνθῆκες ποὺ ἐπικρατοῦσαν τὸ ΕΑΜ θεωροῦσε κάθε ψῆφο σὰν μιὰ ἔκφραση ὑποστήριξης.

Μπορεῖ νὰ μὴν ὑπῆρχε βία ἢ καταναγκασμὸς στὴ διεξαγωγὴ τῆς ψηφοφορίας, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ξεχάσουμε ὅτι σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἡ οὐσιαστικὴ ἐπιλογὴ τοῦ ψηφοφόρου δὲν ἦταν μεταξὺ ὑποψηφίων, ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ νὰ ψηφίσει ἢ τοῦ νὰ μὴ ψηφίσει, καὶ σ' αὐτὸ δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ὑπάρχει μυστικότητα.

Ἡ διενέργεια ἐκλογῶν σὲ τόσο μεγάλη κλίμακα ἀπέδειξε ὅτι τὸ ΕΑΜ εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ κινητοποιήσει καὶ νὰ ἐλέγχει τοὺς Ἕλληνες, ὄχι μόνον στὶς ἐλεύθερες περιοχὲς ἀλλὰ καὶ στὶς κατεχόμενες.

Εἶναι λογικὸ νὰ παραβάλουμε τὶς «ἐαμικὲς» ἐκλογὲς τοῦ 1944 μὲ τὶς «ἀντι-εαμικὲς» ἐκλογὲς τοῦ Μαρτίου 1946. Ἡ ἀπόφαση τοῦ ΚΚΕ νὰ μὴν πάρει μέρος στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1946 εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα κάθε ψῆφος νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἔκφραση ὑποστήριξης γιὰ τὴν ἀντι-εαμικὴ παράταξη στὴν Ἑλλάδα. Ὅμως, δὲν πιστεύει κανεὶς εὔκολα ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀριστερᾶς, τὸ 1946, ἀποτελοῦσαν μόνον τὸ 9,3% — ὁ ἐπίσημος ὑπολογισμὸς τῶν ἀπεχόντων. Δύσκολα μπορεῖ ὁ ἱστορικὸς νὰ ἀποφασίσει ἐὰν οἱ ἐκλογὲς τοῦ

11. *Κομ. Ἐπ.*, ἀρ. 26-27, Μάης-Ἰούνης 1944 (στὴν ἀνατύπωση: τόμος ΙΙ, σ. 791).
12. *Στ' Ἄρματα, Στ' Ἄρματα*, τ. ΙΙΙ, 56.

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

1944 μποροῦν μὲ μεγαλύτερη πειστικότητα νὰ διεκδικήσουν τὸ δικαίωμα ὅτι ἐξέφραζαν τὴ γνήσια θέληση τοῦ λαοῦ.

Ἡ ἐαμικὴ «ἀπογραφὴ» τοῦ Σεπτέμβρη 1944

Τὴ μέρα ποὺ ὑπογράφτηκε ἡ συμφωνία τῆς Βάρκιζας, 12 Φεβρουαρίου 1945, ὁ Γιώργης Σιάντος δήλωσε σὲ ξένους δημοσιογράφους ὅτι *τὸ σύνολο τῶν μελῶν τοῦ ΕΑΜ σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα ἀνέρχεται σὲ 1.500.000*.[13]

Ἡ δήλωση τοῦ Σιάντου θέτει δύο ἐρωτήματα : Τί ἀκριβῶς ἐννοοῦσε ὁ Σιάντος μὲ τὴν ἔκφραση «μέλη τοῦ ΕΑΜ» καί, δεύτερον, πῶς κατέληξε στὸ νούμερο 1.500.000 ;

Ἡ μόνη ἐπίσημη προσπάθεια νὰ μετρηθοῦν τὰ μέλη τοῦ ΕΑΜ ἔγινε στὶς ἀρχὲς Σεπτεμβρίου 1944. Συνῆλθε στὴν Εὐρυτανία μιὰ πανελλαδικὴ σύσκεψη τοῦ ΕΑΜ μὲ κύριο στόχο νὰ συζητηθοῦν τὰ προβλήματα τῆς ἀπελευθέρωσης, ποὺ φαινόταν τότε πολὺ κοντινή.[14] Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ συγκεντρώθηκαν στοιχεῖα γιὰ τὴν λαϊκὴ δύναμη τοῦ ΕΑΜ. Τὸ βιβλίο *Στ' Ἄρματα, Στ' Ἄρματα* δίνει τὴν ἑξῆς περιγραφή[15] :

Στὶς 1 - 2 Σεπτέμβρη, συνῆλθε στὸ Νεοχώρι - Εὐρυτανίας, Πανελλαδικὴ Σύσκεψη τοῦ Ε.Α.Μ. Στὴ σύσκεψη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κ.Ε. τοῦ Ε.Α.Μ., ποὺ παραβρέθηκε ὁλόκληρη, πῆραν μέρος ἀντιπρόσωποι ἀπὸ ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς χώρας, ἐκτὸς τῆς Κρήτης. Στὴν πολυμελῆ ἀντιπροσωπεία τοῦ λαοῦ τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ, ἐπιφυλάχτηκε θερμὴ ὑποδοχή. Ἡ συνολικὴ δύναμη τῶν ὀργανωμένων μελῶν τῶν ἐθνικοαπελευθερωτικῶν ὀργανώσεων (Ε.Α.Μ., Ε.Ε.Α.Μ. - Γ.Σ.Ε.Ε., Ε.Α. καὶ Ε.Π.Ο.Ν.), σύμφωνα μὲ τὰ ἐπίσημα στοιχεῖα, ποὺ δόθηκαν ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους στὴν πανελλαδικὴ αὐτὴ σύσκεψη, ἦταν τὸν Αὔγουστο τοῦ 1944 κατὰ περιοχὲς ἡ ἑξῆς :

Ἀθήνα — Πειραιᾶς	*250.000*
Πελοπόννησος	*300.000*
Μακεδονία (Κεντρ. - Δυτ.)	*450.000*
Θεσσαλία	*280.000*
Ἤπειρος	*70.000*
Στερεὰ - Εὔβοια	*170.000*
Σύνολο	*1.520.000*

Δὲν συμπεριλαμβάνονται τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὶς ἑξῆς περιοχές : Ἀνατολικὴ Μακεδονία, Θράκη, Κρήτη, Κυκλάδες, Μυτιλήνη, Χίο καὶ ἄλλα νησιά, καθὼς καὶ τὴν Ἀττική.

13. *ΚΚΕ, Ἐπίσημα Κείμενα*, τ. V, 352.

14. Ἡ ἀπόφαση τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ποὺ ψηφίστηκε στὴ σύσκεψη εἶναι δημοσιευμένη στὰ *Ἐπίσημα Κείμενα*, τ. V, 463-66.

15. τ. II, σ. 111.

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

Ἀκριβῶς τὰ ἴδια νούμερα καὶ τὶς ἴδιες πληροφορίες ἀναφέρει καὶ ὁ πρώην γραμματέας τοῦ ΕΑΜ, Θανάσης Χατζῆς[16].

Μπορεῖ —ἴσως εἶναι καὶ πιθανὸν— νὰ ὑπάρχουν περισσότερα στοιχεῖα γύρω ἀπὸ τὴ σύσκεψη αὐτὴ σὲ κάποιο ἐαμικὸ ἀρχεῖο. Εἶναι ὅμως προφανὲς ὅτι ὁ Χατζῆς (ποὺ εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ μελετήσει τὸ ἀρχεῖο τοῦ ΚΚΕ) ἀναφέρει μόνον ὅ,τι βρῆκε στὸ βιβλίο *Στ' Ὄπλατα, Στ' Ὄπλατα.*

Ὁ πρώην γραμματέας τῆς ΚΟΑ Βασίλης Μπαρτζιώτας δίνει κάπως διαφορετικὲς πληροφορίες στὸ βιβλίο του *Ἐθνικὴ Ἀντίσταση καὶ Δ κέμβρης.* Δὲν ἀναφέρει τὴν ἐαμικὴ σύσκεψη, ἀλλὰ γράφει πιὸ γενικὰ γιὰ τὴν *δύναμη τοῦ ΕΑΜ στὸ δεύτερο ἑξάμηνο τοῦ 1944.* Ἀρχίζοντας μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι τὰ 1.500.000 μέλη, γιὰ τὰ ὁποῖα μιλοῦσε ὁ Σιάντος, ἀποτελοῦν μία ὑποτίμηση, συνεχίζει :

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχω καὶ μὲ βάση τὶς ὀργανώσεις Ἀθήνας - Πειραιᾶ, τῆς Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας-Θράκης τοῦ ΚΚΕ, ὅπου δούλεψα κατὰ διάφορους καιροὺς κομματικά, καὶ προσωπικὰ τὰ ἔλεγξα, βγαίνει ὁ παρακάτω πίνακας γιὰ τὴν δύναμη τοῦ ΕΑΜ στὸ δεύτερο ἑξάμηνο τοῦ 1944 :

1.— Ἀθήνα - Πειραιὰς (περίχωρα Ἀττικῆς)	*550.000*
2.— Στερεὰ Ἑλλάδα	*180.000*
3.— Θεσσαλία	*240.000*
4.— Μακεδονία (Θεσ/νίκη, Κ. καὶ Δ. Μακεδονία)	*450.000*
5.— Ἀν. Μακεδονία — Θράκη	*200.000*
6.— Πελοπόννησος	*250.000*
8.— Κρήτη καὶ ἄλλα νησιὰ Αἰγαίου	*150.000*
Σύνολο	*2.020.000*

Ὁ Μπαρτζιώτας παραπέμπει σὲ δύο πηγὲς γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὰ στοιχεῖα ποὺ δίνει : Σὲ μία ἔκθεση τῆς Ἐπιτροπῆς Περιοχῆς Μακεδονίας τοῦ ΕΑΜ μὲ ἡμερομηνία 10 Αὐγούστου 1944, στὴν ὁποία γράφτηκε ὅτι *στὶς ἀρχὲς τοῦ 1944 τὰ ὀργανωμένα μέλη τοῦ ΕΑΜ στὴν Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία ἀνεβαίνουν στὶς 450.000*[17] καὶ στὸ βιβλίο τοῦ Λάζαρου Ἀρσενίου, *Ἡ Θεσσαλία στὴν Ἀντίσταση,* ὅπου ἀναφέρεται ὅτι τὸν Ἰούλη 1944 τὰ μέλη τοῦ ΕΑΜ στὴν Θεσσαλία ἦταν 242.869.[18]

16. *Ἡ Νικηφόρα Ἐπανάσταση ποὺ χάθηκε*, τ. ΙΙ, σ. 517.

17. Μπαρτζιώτας, σ. 159. Γράφει ὅτι ἡ ἔκθεση ὑπάρχει στὸ ἀρχεῖο τοῦ ΕΑΜ. Ἔχει δημοσιευθεῖ στὸ *ΚΚΕ, Ἐπίσημα Κείμενα,* V, 428-58. Ἡ φράση ποὺ ἀναφέρω βρίσκεται στὴ σελίδα 446.

18. Ὁ Ἀρσενίου (τόμος ΙΙ, σ. 280) στὸ βιβλίο του ἀναφέρει πολλὲς καὶ λεπτομερεῖς πληροφορίες. Σὰν πηγὴ ἀναφέρει μόνον τὴν «εἰσήγηση τοῦ Καραγιώργη, τὸ Μάϊο τοῦ 1944».

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

Ἐὰν παραβάλουμε τὶς πληροφορίες τοῦ Μπαρτζιώτα μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ δόθηκαν στὴ πανελλαδικὴ σύσκεψη τοῦ ΕΑΜ προκύπτουν οἱ ἑξῆς διαφορές :

	Στ' ἄρματα, Στ' ἄρματα (= Χατζῆς)	Μπαρτζιώτας	
Σύνολο:	1.520.000	2.020.000	
περιοχές :		(σὺν Ἀττική :)	διαφορά :
Ἀθήνα - Πειραιὰς	250.000	550.000	+ 300.000
Πελοπόννησος	300.000	250.000	% 50.000
Μακεδονία (Κεντ.- Δυτ.)	450.000	450.000	—
Θεσσαλία	280.000	240.000	% 40.000
Ἤπειρος	70.000	—	% 70.000
Στερεὰ - Εὔβοια	170.000	180.000	+ 10.000
Ἀν. Μακεδονία - Θράκη	—	200.000	+ 200.000
Κρήτη καὶ ἄλλα νησιὰ Αἰγαίου	—	150.000	+ 150.000

Τὸ σύνολο, δηλαδή, ποὺ δίνει ὁ Μπαρτζιώτας εἶναι ἀκριβῶς 500.000 πιὸ μεγάλο ἀπὸ τὸ ἄλλο. Αὐτὴ ἡ διαφορὰ ὑπάρχει κυρίως ἐπειδὴ ὁ Μπαρζιώτας συμπεριλαμβάνει τὶς περιοχὲς ποὺ λείπουν στὸν ἄλλο πίνακα. Μία ἄλλη σπουδαιότερη διαφορὰ εἶναι ὅτι ὁ Μπαρτζιώτας ἰσχυρίζεται πὼς τὰ μέλη τῆς ΕΠΟΝ δὲν συμπεριλαμβάνονται στὸ σύνολο, ἐνῶ τὸ ἄλλο βιβλίο γράφει τὸ ἀντίθετο.

Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτιμήσουμε τοὺς ἀριθμοὺς αὐτούς ; Ἦταν λ.χ. ἢ δὲν ἦταν τὰ μέλη τῆς ΕΠΟΝ μέσα στὸ σύνολο τῶν 1.520.000 ; Γιατὶ ὑπάρχει διαφορὰ 50.000 γιὰ τὴν Πελοπόννησο ;

Γιὰ νὰ ἐπιχειρήσουμε ἔστω καὶ μία πρόχειρη ἐκτίμηση, εἶναι ἀνάγκη νὰ μελετηθεῖ πρῶτα ἡ ὀργάνωση καὶ μετὰ ἡ ἐξέλιξη τοῦ ΕΑΜ.

Ἡ ὀργάνωση τοῦ ΕΑΜ

Τὸ ΕΑΜ ἦταν συνασπισμὸς κομμάτων καὶ ὀργανώσεων. Τὰ κόμματα καὶ οἱ ὀργανώσεις ἦταν ἰσότιμα, δηλαδὴ κάθε κόμμα καὶ κάθε ὀργάνωση εἶχε ἀπὸ ἕνα ἀντιπρόσωπο στὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ ΕΑΜ ποὺ ἦταν ἡ ἀνωτάτη ἀρχή.

Δὲν θὰ ἦταν δύσκολο, θεωρητικά, μὲ βάση αὐτὴ τὴν ὀργάνωση νὰ ὁρίσουμε τὴν ἔννοια τῆς ἔκφρασης «μέλος» τοῦ ΕΑΜ : Μέλος ἦταν ὅποιος

α. ἦταν μέλος ἑνὸς κόμματος ἀπ' αὐτὰ ποὺ συνεργάσθηκαν στὸ ΕΑΜ, ἢ
β. ἦταν μέλος μιᾶς ἐαμικῆς ὀργάνωσης, ἢ
γ. ἦταν καὶ τὰ δύο.

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

Στὴν πραγματικότητα ὅμως τὸ θέμα δὲν ἦταν τόσο ἁπλό, γιατὶ στὸ ΕΑΜ ἔγιναν δεκτοὶ ὄχι μόνον ἄτομα ποὺ ἀνῆκαν σὲ ὀργανώσεις ἢ κόμματα, ἀλλὰ καὶ ἄτομα ὡς ἄτομα,[19] καὶ φαίνεται ὅτι στὶς ἐλεύθερες περιοχές, τουλάχιστον, ὁ ὁρισμὸς τοῦ «μέλους» ἦταν πολὺ ἐλαστικός[20].

Ἡ βασικὴ ὀργανωτικὴ ὁμάδα τοῦ ΕΑΜ ἦταν ἡ συνοικιακὴ ὁμάδα (στὶς πόλεις) καὶ ἡ ὁμάδα τοῦ χωριοῦ. Πάνω ἀπ' αὐτὲς ἦταν οἱ τομεῖς, καὶ ἀκόμα πιὸ πάνω οἱ περιφερειακὲς ἐπιτροπὲς ἢ ἐπιτροπὲς πόλης. Ἡ ὀργάνωση, δηλαδή, ἦταν πυραμιδοειδής[21].

Σημαντικὸ ἐπίσης εἶναι ὅτι ἡ ἐαμικὴ ὀργάνωση ἦταν χωριστὴ ἀπὸ τὴν ὀργάνωση τῶν κομμάτων ποὺ πῆραν μέρος. Οἱ κομματικὲς ὀργανώσεις ἦταν παράλληλες μὲ τὴν ὀργάνωση τοῦ ΕΑΜ καὶ ἀνεξάρτητες ἀπ' αὐτή[22].

Θεωρητικὰ τὰ κόμματα ἦταν ἰσότιμα μέσα στὸ ΕΑΜ,[23] ἀλλὰ στὴν πράξη τὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα εἶχε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τὸ τέλος μιὰ κυρίαρχη ἐπιρροή.[24]

Τὰ ἄλλα, τὰ πιὸ μικρὰ κόμματα, δὲν εἶχαν ἀνθρώπους ἀρκετοὺς γιὰ νὰ σχηματίσουν, σὲ κάθε ἐπίπεδο, δική τους ὀργάνωση. Στὶς ὀργανώσεις βάσης — στὰ χωριὰ καὶ στὶς συνοικίες τῶν πόλεων — συνήθως ὑπῆρχαν

---

19. Λευτέρης Ἀποστόλου, συζήτηση 28/2/81.

20. Βλ. παραπάνω.

21. Μπαρτζιώτας, *ὅ.π.*, σ. 161 καὶ Σταυριανός, *ὅ.π.*, passim.

22. Μανώλης Γλέζος (24/2/81): *Κανένα κόμμα μοναχὸ του δὲν ἐνεργοῦσε ποτὲ στὴν κατοχὴ χωριστά, γιὰ τίποτα. Δηλαδή, ἡ κομματικὴ ὀργάνωση σὲ μία συνοικία δὲν ἐνεργοῦσε ποτὲ σὰν ΚΚΕ γιὰ τίποτα ἀπολύτως. Μόνο σὰν ΕΑΜ. Τὰ κόμματα εἶχανε ἐσωτερικὲς λειτουργίες, ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἐνεργούσανε ἐθνικοαπελευθερωτικὰ κόμματα χωριστά.* Λευτέρης Ἀποστόλου (22/2/81): *Λειτουργοῦσαν σύγχρονα σὰν κόμματα μὲ τὶς ἡγεσίες τους — τὸ ΚΚΕ μὲ τὴν ἡγεσία του, τὸ Πολιτικό του Γραφεῖο, τὴν Κεντρική του Ἐπιτροπὴ καὶ λοιπά, τὸ Σοσιαλιστικὸ Κόμμα μὲ τὴν ἡγεσία του, ἡ ΕΛΔ— λειτουργοῦσαν σὰν κόμματα, μὰ φυσικὰ ἡ δράση τους ἦταν μέσα στὰ πλαίσια τῆς γενικότερης συμφωνίας ποὺ εἶχαν πάρει γιὰ τὴν ἵδρυση τοῦ ΕΑΜ.*

23. *Εἰς τὸ ΕΑΜ γίνεται ἰσοτίμως δεκτὸν καὶ πᾶν ἄλλο κόμμα ἢ ὀργάνωσις ποὺ δέχεται τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος ἱδρυτικοῦ ὡς καὶ νὰ ἐργασθῇ διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν τοῦ ΕΑΜ.* (Ἱδρυτικὸν τοῦ ΕΑΜ: *Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως*, τ. Ι, σ. 41).

24. Οἱ σχέσεις μεταξὺ τοῦ ΕΑΜ καὶ τοῦ ΚΚΕ ἦταν πολύπλοκες. Τυπικὰ εἶχε δίκιο ὁ Γιώργης Σιάντος ὅταν εἶπε, τὸ Νοέμβριο 1944, σὲ ἕναν Ἄγγλο δημοσιογράφο ὅτι τὸ ΚΚΕ δὲν ἔλεγχε τὸ ΕΑΜ. Ἐρώτηση: *Τὸ ΚΚΕ ἐλέγχει στὴν πραγματικότητα τὸ ΕΑΜ;* Ἀπάντηση: *Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι τὸ ΚΚΕ ἐλέγχει τὸ ΕΑΜ ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς συνηθισμένες συκοφαντίες τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων του, ποὺ προσπαθοῦν νὰ προκαλέσουν διχασμὸ καὶ δυσπιστία. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ ΚΚΕ ἀποτελεῖ τὸ μεγαλύτερο κόμμα τοῦ ΕΑΜ, ὅπως εἶναι καὶ ἡ κύρια πολιτικὴ δύναμη τῆς χώρας, ἀλλὰ κανένα ἔλεγχο δὲν ἀσκεῖ.*

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

μόνον ἡ ἐαμικὴ καὶ ἡ κομμουνιστικὴ ὀργάνωση. Ἐνῶ οἱ γραμματεῖς τῶν δύο ὀργανώσεων πάντα ἦταν διάφορα πρόσωπα, συνέβαινε ἀρκετὲς φορὲς τὰ μέλη τῆς κομματικῆς ὀργάνωσης τοῦ ΚΚΕ καὶ τὰ μέλη τῆς ἐαμικῆς ὀργάνωσης νὰ εἶναι οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι. Συνεδρίαζαν δύο φορές, — μία σὰν ΚΚΕ καὶ μία σὰν ΕΑΜ. Αὐτὸ γινόταν ὅπου δὲν ὑπῆρχαν ἀρκετὰ στελέχη[25].

Ἡ ἐξέλιξη τοῦ ΕΑΜ 1941-44

Οἱ συνθῆκες στὴν κατεχόμενη Ἑλλάδα ἄλλαξαν ριζικὰ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου. Ἑπομένως τὸ ΕΑΜ, δὲν λειτουργοῦσε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο σὲ ὅλη τὴν περίοδο.

Ὅταν ἱδρύθηκε τὸ ΕΑΜ τὸ Σεπτέμβρη 1941, ὁ κύριος στόχος ἦταν νὰ ὀργανώνει τὴν ἄοπλη ἀντίσταση μέσα στὶς πόλεις καὶ νὰ ἀντιμετωπίζει τὴν φοβερὴ πείνα τοῦ χειμώνα τοῦ 1941. Δούλευε σὰν μυστική, παράνομη ὀργάνωση.

Ἔχουν σωθεῖ μερικὰ ἔγγραφα ἀπὸ τὸ 1942 ποὺ δείχνουν ὅτι οἱ ἐαμικὲς ὀργανώσεις καταμετροῦσαν μὲ ἀκρίβεια τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν τους :

Ὁ Πέτρος Ἀνταῖος δημοσίευσε ὀργανωτικὰ διαγράμματα τῆς Κομμουνιστικῆς Νεολαίας καὶ τοῦ ΕΑΜ Νέων (ὅπως ὀνομάστηκε ἡ ΕΠΟΝ στὴν ἀρχή)[26]. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἔγινε προσπάθεια νὰ ἐλεγχθεῖ μὲ μεγάλη ἀκρίβεια ἡ βαθμιαία αὔξηση τῶν μελῶν. Οἱ ἀναγκαῖες πληροφορίες γιὰ τέτοια στατιστικὴ δουλειὰ ἦταν διαθέσιμες : Κάθε ἑβδομάδα οἱ γραμματεῖς τῶν ἐαμικῶν ὀργανώσεων ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ στείλουν στοὺς ἀνωτέρους τους ἕνα «Δελτίο Δράσης», στὸ ὁποῖο ἔδιναν ἀναφορὰ γιὰ τὴ δράση τῆς ὁμάδας, συμπεριλαμβανομένου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὀργανωμένων μελῶν[27].

Τὸ 1943 συνέβη μία ἐξέλιξη ποὺ ἔκανε πιὸ δύσκολη τὴν καταμέτρηση

Στὸ πρόγραμμα τοῦ ΕΑΜ, πρόγραμμα ποὺ ἡ ὀρθότητα καὶ ἡ λαϊκότητά του εἶναι δοκιμασμένες στὴν πράξη μὲ αἱματηροὺς ἀγῶνες, ὅλα τὰ κόμματα ποὺ τὸ ἀποτελοῦν εἶναι ἀπολύτως σύμφωνα καὶ συνεργάζονται ἀδελφικά. Ὅλα τὰ κόμματα ποὺ μετέχουν στὸ ΕΑΜ εἶναι ἰσότιμα καὶ ἀντιπροσωπεύονται στὴν Κεντρική του Ἐπιτροπὴ μὲ ἴσο ἀριθμὸ ἀντιπροσώπων. Τὸ ΕΑΜ εἶναι ἕνας πανεθνικὸς μαχητικὸς συνασπισμὸς κομμάτων καὶ ὀργανώσεων. (*ΚΚΕ, Ἐπίσημα Κείμενα*, τ. V, σ. 273). Ὁ Σιάντος παρέλειψε νὰ ἀναφέρει ὅτι ἡ διαφορὰ σὲ μέλη μεταξὺ τοῦ ΚΚΕ καὶ τῶν ἄλλων κομμάτων ἦταν τεράστια. Παραδείγματος χάρη, κατὰ τὸ βιβλίο τοῦ Ἀρσενίου (βλ. παραπάνω), ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀργανωμένων κομμουνιστῶν στὴ Θεσσαλία τὸ καλοκαίρι 1944 ἦταν 68.193, ἐνῶ τὰ μέλη τῆς ΕΛΔ ἦταν περίπου 300.

25. Λευτέρης Ἀποστόλου καὶ Μανώλης Γλέζος, συζητήσεις Φεβρ. 1981. Τὸ ΚΚΕ καὶ τὸ ΕΑΜ μόνον στὶς ὀργανώσεις βάσης εἶχαν τέτοια δικέφαλη ἀλλὰ ἑνιαία ὀργάνωση. Δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα ποὺ νὰ δείχνουν τὴν ἐπέκταση τοῦ φαινομένου αὐτοῦ.

26. Πέτρος Ἀνταῖος, *Συμβολὴ στὴν Ἱστορία τῆς ΕΠΟΝ*, τ. A_1, Ἀθήνα 1977, σ. 258-277.

27. Μανώλης Γλέζος, συζήτηση Φεβρ. 1981.

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

τῶν μελῶν τοῦ ΕΑΜ : Ὁ ΕΛΑΣ, ὁ ἀνταρτικὸς στρατός, μεγάλωνε, καὶ ἔτσι στάθηκε δυνατὸν νὰ δημιουργηθεῖ ἕνα «ἐαμικὸ» κράτος στὰ βουνά. Ἡ Ἑλλάδα χωρίστηκε, κυριολεκτικά, σὲ δύο χῶρες. Νὰ πῶς περιέγραψε τὴν κατάσταση ἕνας Ἄγγλος ἀξιωματικός, σὲ ἔκθεσή του, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1943 :

Ἡ Ἑλλάδα σήμερα ἀποτελεῖ δύο διαφορετικὲς χῶρες, τὴν κατεχόμενη καὶ τὴ μὴ κατεχόμενη. Στὴν κατεχόμενη Ἑλλάδα οἱ συνθῆκες ζωῆς ἀλλάζουν ἀνάλογα μὲ τὸ ποιὰ ἀπὸ τὶς δυνάμεις — Γερμανία, Ἰταλία ἢ Βουλγαρία— ἔχει τὴν κατοχή. Ἡ μὴ κατεχόμενη Ἑλλάδα σήμερα εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὴν παρέμβαση τοῦ Ἄξονος ὅσο εἶναι καὶ ἡ Ἀγγλία. Παρ' ὅλο ποὺ τὰ σύνορα μεταξὺ τῶν δύο περιοχῶν κυμαίνονται ἀναλόγως μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, ἡ κεντρικὴ βορεινὴ σπονδυλικὴ στήλη τοῦ Πίνδου ἀποτελεῖ ἕνα σύνολο ποὺ εἶναι ἀπίθανο ὅτι θὰ μποροῦσαν οἱ σημερινὲς δυνάμεις τοῦ Ἄξονος στὴν Ἑλλάδα νὰ διασπάσουν ἢ νὰ κατέχουν μόνιμα[28].

Ἡ συνθηκολόγηση τῆς Ἰταλίας τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1943 ἐπιτάχυνε τὴν ἐξέλιξη αὐτή. Στὸ τέλος τῆς κατοχῆς, μετὰ ἀπὸ μάχες μὲ τοὺς κατακτητὲς ἀλλὰ καὶ μάχες μὲ ἄλλους Ἕλληνες ἀντιστασιακούς, ὁ ΕΛΑΣ καὶ τὸ ΕΑΜ ἔλεγχαν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Ἑλλάδας. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς Συμμαχικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς, συνταγματάρχης Woodhouse, ἔγραψε σὲ ἔκθεσή του τὸν Μάιο τοῦ 1944 :

Ἡ στρατιωτικὴ κατάσταση τώρα εἶναι ἀκριβῶς ἀντίθετη μὲ αὐτὴ ποὺ ὑπῆρχε ὅταν φτάσαμε τὸν Ὀκτώβριο 1942. Τότε μία χούφτα ἀνταρτῶν ἐμπόδιζε τὴν πλήρη κατοχὴ τῆς χώρας ἀπὸ τὸν ἐχθρό. Τώρα μία χούφτα ἐχθρῶν ἐμποδίζει τὴν πλήρη κατοχὴ τῆς χώρας ἀπὸ τοὺς ἀντάρτες[29].

Στὶς ἐλεύθερες περιοχὲς τὸ ΕΑΜ εἶχε δημιουργήσει τοπικὴ διοίκηση — τὴν λεγόμενη λαϊκὴ αὐτοδιοίκηση καὶ δικό του σύστημα δικαιοσύνης. Δηλαδὴ τὸ ΕΑΜ δὲν ἦταν πλέον μία μυστικὴ ἢ παράνομη ὀργάνωση, ἦταν μᾶλλον τὸ «ἐπίσημο κράτος».

Παρόλο ποὺ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔδωσα παραπάνω εἶναι λίγα καὶ σκόρπια, ὑποβάλλουν τὴν ἰδέα πὼς κανεὶς — οὔτε ἡ ἴδια ἡ ἐαμικὴ ἡγεσία— δὲν ἤξερε ἀκριβῶς πόσα μέλη εἶχε τὸ ΕΑΜ. Οἱ ἀνεξήγητες διαφορές, τὰ τόσο στρογγυλὰ νούμερα, ἡ ἔλλειψη κάθε ὁρισμοῦ — ὅλα ἐνισχύουν τὴν ὑποψία αὐτή. Τὴν ἐνισχύει ἐπίσης ἕνα ἀνέκδοτο περιστατικό, ποὺ ἀφηγήθηκε ὁ Κώστας Δεσποτόπουλος σὲ συνέντευξη μὲ τὸν συγγραφέα :

---

28. Lt.-Col. J. M. Stevens, "On Present Conditions in Central Greece", στό : *British Reports on Greece 1943-44* by J.M. Stevens, C.M. Woodhouse & D.J. Wallac, ἐκδ. Lars Baerentzen, Copenhagen 1982, σ. 2.

29. Col. C. M. Woodhouse, "Situation in Greece, Jan. to May 1944," στό : *British Reports...*, σ. 77.

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

Στὸ 1944 ἔχουμε ταξικὸν χώρισμα. Βεβαίως τὸ ΕΑΜ παραμένει πλειοψηφία — ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἡ ἀντίδρασις ἔχει συνειδητοποιηθεῖ. Καὶ ἐνθαρρύνεται ἀπὸ τοὺς Ἄγγλους. Ἔτσι δημιουργεῖται τὸ σχίσμα μέσα στὸν Ἑλληνικὸ λαό.

Ὅταν βρέθηκα σ' αὐτὴ τὴν ἀτμόσφαιρα στὴν Ἀθήνα, ἡ ὁποία ἦταν διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀτμόσφαιρα ποὺ εἶχα ζήσει στὰ βουνά, ἐπῆγα καὶ ζήτησα ἀκρόαση ἀπὸ τὸν ὀργανωτικὸ γραμματέα τοῦ ΚΚΕ, τὸν Γιάννη Ἰωαννίδη, καὶ τοῦ εἶπα: «Ἐσεῖς εἶστε ὀργανωτικὸς γραμματέας. Θὰ εἶστε σὲ θέση νὰ ἔχετε τὶς καλύτερες πληροφορίες. Πέστε μου, πόσα εἶναι τὰ μέλη τὰ ὁποῖα ἔχουμε μαζί μας αὐτὴ τὴ στιγμή; Διότι ἐγώ, ἐδῶ ποὺ ἦλθα στὴν Ἀθήνα, δὲ βλέπω τὸ πνεῦμα ποὺ ἐπικρατοῦσε ἐπάνω στὰ βουνά. Βλέπω μία διαφορά». — «Ὄχι», μοῦ λέγει, «πλανιέσαι». Καὶ μοῦ βγάζει κάτι χαρτιά, ἀναφορὲς φαίνεται, ἀπὸ τοὺς γραμματεῖς ὅλης τῆς Ἑλλάδας. Καὶ βγάζει τὰ χαρτιά του καὶ μοῦ λέγει: «Κώστα, τὰ χαρτιὰ λένε ὅτι ἔχουμε ὀπαδοὺς ἐνάμιση περίπου ἑκατομμύριο. Πές», μοῦ λέγει, «ὅτι εἶναι ὑπερβολή. Μὰ πόσο νὰ βάλω τὴν ὑπερβολή; Νὰ τὴν βάλω — πόσο θέλεις; Πενήντα τοῖς ἑκατό; Ἅμα τὴν βάλω πενήντα τοῖς ἑκατό, εἶναι 750 μὲ 800.000. Αὐτοὶ εἶναι σταθερὰ καὶ ὀργανωμένα δικοί μας»[30].

Βρετανικὲς ἐκτιμήσεις τῆς δύναμης τοῦ ΕΑΜ

Οἱ πληροφορίες ποὺ ἔστελναν στὸ Κάϊρο οἱ Βρεταννοὶ ἀξιωματικοὶ ποὺ ἦταν σύνδεσμοι μέσα στὴν κατεχόμενη Ἑλλάδα τὴν ἄνοιξη τοῦ 1943 ἦταν ἀντιφατικὲς καὶ ἀσαφεῖς[31]. Γι' αὐτό, ὁ Ἄγγλος ἀντισυνταγματάρχης J.M. Stevens (ποὺ διεύθυνε στὸ Κάιρο τὸ τμῆμα τῆς μυστικῆς ὀργάνωσης SOE ποὺ ἀσχολήθηκε μὲ τὴν Ἑλλάδα) ἀποφάσισε νὰ πάει ὁ ἴδιος στὴν Ἑλλάδα. Ἐκεῖ ἔμεινε τρεῖς μῆνες τὸ καλοκαίρι τοῦ 1943.

Στὴν ἔκθεσή του περιέγραψε τὸ ΕΑΜ ὡς ἑξῆς[32]:

ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Τὸ ΕΑΜ εἶναι ἡ πιὸ μεγάλη καὶ ἡ πιὸ δυνατὴ ὀργάνωση στὴν Ἑλλάδα σήμερα. Κυριαρχεῖ σχεδὸν ἐντελῶς στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Ξεκινώντας σὰν λαϊκὸ μέτωπο κάτω ἀπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ μικροῦ ἀλλὰ καλὰ ὀργανωμένου Κομμουνιστικοῦ Κόμματος, ἔχει ἐξελιχθεῖ σὲ ἐθνικὸ κίνημα ποὺ καλύπτει ὅλες τὶς μορφὲς τοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τοῦ Ἄξονος. Ὁ Stevens δίνει μιὰ κάπως λεπτομερῆ περιγραφὴ τῆς ὀργάνωσης τοῦ ΕΑΜ καὶ τελειώνει:

---

30. Ὁ Κώστας Δεσποτόπουλος, σὲ συζήτηση τῆς 26/2/81. Ἡ συζήτησή του μὲ τὸν Ἰωαννίδη ἔγινε τὸ Νοέμβριο τοῦ 1944.

31. Ὅπως ἔγραψε ὁ C. M. Woodhouse στὴ μελέτη του "Summer 1943 : The Critical Months", στό : *British Policy towards the Resistance in Greece and Yugoslavia*, ἐκδ. Auty and Clogg, Λονδίνο 1973, σ. 135.

32. J. M. Stevens , "On Present Conditions in Central Greece", *British Reports...*, σ. 11.

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

Εἶναι δύσκολο νὰ ἐκτιμήσει κανεὶς τὸ λαοφιλὲς τοῦ ΕΑΜ. Οἱ ἐαμικοὶ ἀρχηγοὶ ἐπιμένουν ὅτι πρέπει ὅλοι οἱ ἄνθρωποι σὲ ἕνα χωριὸ νὰ εἶναι μέλη, ἀλλὰ δὲν φαίνεται πὼς ὑπάρχει μία λίστα τῶν μελῶν, καὶ ὅποιος θέλει μπορεῖ νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸ ΕΑΜ, ἀλλὰ ὄχι ἀπὸ τὸν ΕΛΑΣ.

Θὰ ἔλεγα ὅτι 15 - 20% τοῦ ΕΑΜ εἶναι κομμουνιστές, καὶ ὅτι ὄχι παραπάνω ἀπὸ 50 τοῖς ἑκατὸν εἶναι πρόθυμα μέλη. Οἱ ὑπόλοιποι παραμένουν στὸ κίνημα λόγῳ τρομοκρατίας ἢ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἄλλη ὀργάνωση.[33]

Ἡ ἐκτίμηση καὶ τὰ σχόλια τοῦ Stevens παρέμειναν τυπικὰ γιὰ τὴν βρεταννικὴ ἄποψη : Ἀναγνώριζαν οἱ Ἄγγλοι ἀπὸ μία μεριὰ ὅτι τὸ ΕΑΜ ἦταν μία μεγάλη καὶ πράγματι δυνατὴ ὀργάνωση, ἀλλὰ τόνιζαν μὲ ἔμφαση ὅτι ἡ ὑποστήριξή του ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ δὲν ἦταν ὁλόψυχη καί, ὡς ἕνα βαθμό, ἦταν ἀποτέλεσμα πίεσης. Ὅμως ὁ Stevens παρατηροῦσε, περιγράφοντας τὴν ἐαμικὴ προπαγάνδα :

Δυστυχῶς πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι ἡ προπαγάνδα αὐτὴ ἔχει πετύχει ἀνάμεσα στοὺς εὔπιστους χωρικούς. Πίσω ἀπὸ τὸ πρόγραμμα τοῦ ΕΑΜ στέκεται μεγάλη μάζα τῆς κοινῆς γνώμης. Ὁ κόσμος δίνει τὴν ὑποστήριξή του λόγῳ τῆς ἀποτελεσματικῆς προπαγάνδας, καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἄλλη λύση[34].

Ἄσχετα μὲ τὸ ἐὰν πιστεύει κανεὶς ὅτι ὁ Stevens ἑρμήνευσε σωστὰ τὸ φαινόμενο, παραμένει τὸ γεγονὸς ὅτι σύμφωνα μὲ τὴν ἐκτίμησή του τὸ ΕΑΜ εἶχε μαζί του μία «μεγάλη μάζα τῆς κοινῆς γνώμης».

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1943, ὅταν ξέσπασε ἀνοιχτὸς ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ ΕΛΑΣ καὶ ΕΔΕΣ, ὁ ἀρχηγὸς τῆς Βρεταννικῆς ἀποστολῆς, συνταγματάρχης C.M. Woodhouse, ἔγραψε σὲ μιὰ ἔκθεσή του, μὲ ἡμερομηνία 19 Ὀκτωβρίου, ὅτι ἦταν φανερὸ πιὰ πὼς τὸ ΚΚΕ εἶχε *τὴν κυριαρχούσα πλειοψηφία στὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ ΕΑΜ, ἐνῶ ἡ πολὺ μεγάλη πλειοψηφία τῶν μελῶν τοῦ ΕΛΑΣ δὲν ἀνήκουν στὸ ΚΚΕ οὔτε τὸ συμπαθοῦν.*

Συνέχιζε ὁ Woodhouse :

Ἐπίσης πιστεύω (ἀλλὰ δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ τὸ ἀποδείξω) ὅτι τὸ σύνολο τῶν μελῶν τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ εἶναι λιγότερο ἀπὸ τὸ ἕνα τέταρτο τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδας. Ὑπάρχουν ὅμως πολλοὶ ποὺ δὲν εἶναι σταθερὰ μέλη καμμιᾶς ὀργάνωσης καὶ πηγαίνουν ὅπου φυσάει ὁ ἀέρας.[35]

Τὸ 1938 ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδας ὑπολογιζότανε σὲ 7.108.114. Ἕνα τέταρτο, τὸ 1943, θὰ ἦταν περισσότερο ἀπὸ 1,5 ἑκατομμύριο ἄνθρωποι.

---

33. *Ὅ.π.*, σ. 14.
34. *Ὅ.π.*, σ. 15.
35. **C. M.** Woodhouse, «Recent Crisis in Free Greece», *British Reports*, σ. 50.

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

Φυσικά, ὁ Woodhouse δὲν προσπάθησε νὰ δώσει ἕνα συγκεκριμένο νούμερο, παρὰ μᾶλλον μιὰ γενικὴ ἐκτίμηση. Αὐτὸ ποὺ ἔχει σημασία εἶναι πὼς οἱ ἐκτιμήσεις τοῦ Stevens καὶ τοῦ Woodhouse συμφωνοῦν σὲ γενικὲς γραμμὲς καὶ δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστες μὲ τὶς ἀξιώσεις τοῦ ἴδιου τοῦ ΕΑΜ.

Τὴν ἄνοιξη καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1944 οἱ Ἄγγλοι προετοίμασαν τὴν στρατιωτική τους ἐπέμβαση στὴν Ἑλλάδα. Ἐφόσον τὸ ΕΑΜ θεωρήθηκε σὰν τὸ κύριο ἐμπόδιο γιὰ τὴν πολιτικὴ ἐξέλιξη ποὺ προτιμοῦσαν οἱ Ἄγγλοι, μιὰ ἀντικειμενικὴ ἐκτίμηση τῆς ἐαμικῆς δύναμης ἦταν ἀπαραίτητη.

Εἶναι παράξενο ὅτι ὁ ταξίαρχος Barker-Benfield, τότε ἀρχηγὸς τῶν Ἀγγλων ἀξιωματικῶν στὴν Ἑλλάδα, ἔγραψε τὸ Μάιο 1944 :

Σήμερα οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ΕΑΜ ὑπολογίζονται ὅτι εἶναι περίπου 200.000 σὲ ἕνα πληθυσμὸ 8 ἑκατομμυρίων. Στὴν πλειοψηφία τους καθόλου δὲν εἶναι φανατικοὶ ὑποστηρικτὲς τοῦ κινήματος[36].

Θὰ πίστευε κανεὶς ἴσως ὅτι τὸ νούμερο 200.000 εἶναι λάθος καὶ ἔπρεπε νὰ εἶναι 2.000.000. Ὅμως μία ἄλλη Βρεταννικὴ ἔκθεση μὲ ἡμερομηνία 8 Σεπτεμβρίου 1944 ἔχει τὴν ἑξῆς ἐκτίμηση :

Ἡ ἔνοπλη δύναμη τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ πιθανῶς εἶναι ἀνάμεσα στοὺς 30.000 καὶ 70.000 ἄνδρες μὲ καλὴ στρατιωτικὴ ἐξάσκηση. Οἱ συμπαθοῦντες μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνάμεσα στοὺς 300.000 καὶ 400.000, ἰδιαίτερα στὴν περιοχὴ τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ, ὅπου εἶναι καλὰ ὀργανωμένοι μὲ τὸ σύστημα τῶν κομμουνιστικῶν πυρήνων[37].

Γιατὶ ἄλλαξε τόσο πολὺ ἡ ἐπίσημη ἐκτίμηση τῶν Ἄγγλων ; Σύμφωνα μὲ μία ἀμερικανικὴ ἐκτίμηση τῆς ἐποχῆς οἱ Ἄγγλοι ὑποτίμησαν τὴν δύναμη τοῦ ΕΑΜ :

Τὸν τελευταῖο καιρὸ λάβαμε ἀναφορὲς ποὺ λένε ὅτι ὁ πληθυσμὸς «μισεῖ» τὸ ΕΑΜ καὶ στρέφεται ἐναντίον του, καὶ ὅτι ἡ μόνη ἀληθινὴ πηγὴ δύναμης γιὰ τὸ ΕΑΜ εἶναι ὁ ΕΛΑΣ. Τέτοιες ἀναφορὲς ἔχουμε λάβει συχνὰ στὸ παρελθόν, ἰδιαίτερα ἀπὸ βρεταννικὲς πηγές, ἀλλὰ τὰ γεγονότα δὲν ἔχουν ἐπιβεβαιώσει τὴν ὑπόθεση αὐτή[38].

Μερικὰ συμπεράσματα

Εἶναι γεγονὸς ὅτι ὁ κοινὸς ἀγώνας ἐναντίον τῶν κατακτητῶν ἦταν ὁ κοινὸς σύνδεσμος μέσα στὸ ΕΑΜ. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸν ὅτι λιγόστεψε ἡ πολιτικὴ ὑποστήριξη τοῦ ΕΑΜ μὲ τὴν ἀπελευθέρωση καὶ μετὰ ἀπὸ τὶς

36. «Greece's strategic position in the Eastern Mediterranean». By Force 133 MEF, 3 May 44. (Ἀντίγραφο στὰ χέρια τοῦ συγγραφέα).

37. «Maintenance of Order in Greece». HQ Force 133 MEF, 8 Sep. 1944. (Ἀντίγραφο στὰ χέρια τοῦ συγγραφέα).

38. Report dated 4th December 1944 (OSS doc. XL 2451): National Archives, Washington D.C.

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού

ἐμφύλιες συγκρούσεις ποὺ ἔγιναν τὸ 1944. Οἱ πληροφορίες μας εἶναι ἀντιφατικὲς καὶ δὲν θὰ τὶς ἐξετάσω ἐδῶ.

Αὐτὸ ποὺ θὰ ἤθελα νὰ ὑπογραμμίσω μὲ τὸ ἄρθρο τοῦτο εἶναι ἡ ἀνικανότητα τῶν πληροφοριῶν μας. Ἦταν πολλοὶ καὶ δραστήριοι οἱ Ἕλληνες ποὺ ὑποστήριξαν τὸ ΕΑΜ — τίποτα περισσότερο δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε πρὸς τὸ παρόν, καὶ οἱ συγκεκριμένοι ἀριθμοὶ ποὺ ἀναφέρονται συχνὰ δὲν ἔχουν κατὰ τὴν γνώμη μου μεγάλη ἀξία. Ὁπωσδήποτε ἦταν μεγάλος ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ποὺ ψήφισαν στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1944, ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ ΕΑΜ εἶχε τὸν πλήρη ἔλεγχο, δὲν μᾶς λένε πολλὰ γιὰ τὸ λαοφιλὲς τοῦ ΕΑΜ.

Καλύτερο δεῖγμα θὰ ἀποτελοῦσε ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀργανωμένων μελῶν. Ἐδῶ ὅμως οἱ πληροφορίες εἶναι ἀντιφατικές, καὶ δὲν μᾶς ἀφήνουν —οὔτε κατὰ προσέγγιση— νὰ πιστέψουμε τὸν ἀριθμὸ «1,5 ἑκατομμύριο». Ἐπὶ πλέον, δὲν εἶναι σαφὲς τί ἀκριβῶς συμπεριλαμβάνεται στὴν ἔννοια «ὀργανωμένο μέλος». Ὑπάρχει κάποια ἐλπίδα ὅτι μελέτες τοῦ μέλλοντος θὰ διαφωτίσουν τὰ προβλήματα αὐτά.

Μέχρι τὴν ἥττα τοῦ Δεκέμβρη, ὁ ἔλεγχος τοῦ ΕΑΜ ἦταν σχεδὸν ἀπόλυτος σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Ἐπιφανειακά, ὁ ἔλεγχος καὶ τὸ λαοφιλὲς μοιάζουν. Μετὰ τὴν Βάρκιζα, ὁ ἔλεγχος ἀνῆκε στὴν ἄλλη παράταξη.

Ψηφιοποιήθηκε από τη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου
Με την άδεια της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού